

ДВАДЕСЕТИ ВЕК КАО ДОБА ЕКСТРЕМА

Ерик Хобсбаум, *Доба екстрема (историја кратког двадесетог века 1914–1991)*, Дерета, Београд, 2002, 472.

Дело историчара Ерика Хобсбаума „Доба екстрема – историја кратког двадесетог века 1914–1991”, представља четврти део његове историје света, претходно приказане у делима: „Доба револуција – Европа 1789–1848”; „Доба капитала 1848–1875” и „Доба царства 1875–1914”. Хобсбаум пише о кратком двадесетом веку од 1914. до 1991. године, јер је омеђен са два драматична догађаја – Првим светским ратом и колапсом Совјетског Савеза. Књига је подељена на три дела. Први обухвата „Доба катастрофе” од 1914. године, до непосредно после Другог светског рата. Други део се односи на „Златно доба”, дакле период од око 25 година који је трајао до седамдесетих година 20. века, док трећи део носи назив „Клизиште”, од седамдесетих година 20. века до распада СССР-а. Ово Хобсбаумово дело следствено представља ваљан историјски приказ бурног 20. века, са описом и објашњењима важних историјских догађаја који обухватају два светска рата, холокауст, бројне чинове геноцида, угњетавања, који према ауторовом схватању заслужују епитет „екстремног”.

Хобсбаум 20. век перципира као век обележен ратом, о коме се мислило чак и на периоде кад рата није било. Први светски рат донео је бројне новине. Никада пре тога ратови нису били светски према географском распону држава укључених у рат и према ратним ефектима. У периоду између 1815. и 1914. године велике силе су улазиле у ратне сукобе са силама унутар свог државног подручја или ужег региона у којем су имале сфере интереса. За разлику од осталих ратова, Први светски рат вођен је због реализације неограничених циљева, па су обе стране овај рат водиле као „игру нулте суме”, тј. као рат који може бити само тотално добијен или тотално изгубљен. Аутор сматра да је Версајски мировни споразум изродио бројне проблеме осликане у настанак бољшевичког режима, потреби да се контролише Немачка, прецртавању мапе Европе уз фаворизовање етничко-лингвистичких националних држава и одбијање САД да ратификују мировни споразум. Хобсбаум отуд није изненађен што су се свега двадесетак година касније пробудили „стари версајски ђаволи”. Незадовољство није тињало само код поражених држава, већ и код сила победница. Немачка, Јапан и Италија незадовољне исходом Првог светског рата, током тридесетих година 20. века, потписале су низ споразума, да би након економске и војне обнове

извршиле агресију и започеле Други светски рат. Хобсбаум скреће пажњу на чињеницу да је овај рат вођен без помишљања на компромис и да је масовни рат ескалирао у чудовиште звано „тотални рат“.

Ратови 20. века по правилу су укључивали мобилизацију већег дела становништва. Ратне привреде усмераване су у правцу производње оружја за масовна разарања. Ова брутализиација ратова била је, према схватању Хобсбаума, делом заслуга и „демократизације ратовања“ које се одвијало под паролом „народних ратова“ и појаве новог феномена – „безличност ратовања“. Технологија је жртве учинила невидљивим, будући да су људи убијани притиском на дугме, а не као у претходним временима голом применом физичке силе. Никада суровије, људи су постали статистички подаци у бројкама жртви несхватљивих за цивилизовани свет.

Талас револуција насталих током Првог светског рата ипак нису довели до светске револуције, како су болшевици прижељкивали. Напротив, оживео је револт против рата, па је постизање мира дезактивирало велики део „експлозива“ који је Први светски рат садржао. Ипак, руска револуција, како Хобсбаум врло храбро запажа, постала је спасилац либералног капитализма тако што је омогућила западним силама да добију рат против Хитлерове Немачке, пружајући капитализму подстицај да се реформише тиме што је СССР показао имунитет на велику економску депресију. Крахом њујоршке берзе 1929. године започела је економска криза која је уздрмала капиталистички свет, уништила економски либерализам и приморала бројне државе да напусте „златни стандард“. Хобсбаум позиционира САД као централни појам у анализи функционисања економије између два светска рата. Овакав приступ је и логичан с обзиром на то да су САД представљале највећу привредну силу на свету и највећу извозничку земљу и другу по увозу. Слом се тумачи на два начина – неравнотежом у међународној привреди услед асиметрије у развоју САД и остатка света, и неуспехом светске привреде да створи довољну потражњу за трајнију експанзију привреде. Последице тзв. *Велике депресије* огледале су се и у променама политичких режима у бројним државама. У поменутом периоду три велике идеологије бориле су се за политичку хегемонију – комунизам, капитализам и фашизам.

Два услова су отворила пут успону Хитлера – Версајски мировни споразум и последице светске економске кризе. Хитлеров политички тријумф у Немачкој омогућио је успон фашизма као универзалног покрета. Хобсбаум фашизам види као амалгам национализма, антикомунизма, антилиберализма и антисемитизма, уз комбинацију конзервативних вредности, техника масовне демократије и иновативне идеологије ирационалног дивљаштва. Оптимални услови за успех фашизма налазили су се у државама у којима управни механизми нису функционисали, а са масом разочараних и незадовољних

грађана који нису знали коме да буду лојални. Снажни социјалистички покрети претили су у поменутиим околностима социјалним револуцијама, али нису имали снаге да је изведу, па чак ни тамо где се социјално незадовољство окренуло против мировних уговора. Стварање антифашистичке коалиције најпре између Рузвелта, Стаљина, Черчила, а потом и британских социјалиста, Де Гола и француских комуниста, није био нимало једноставан задатак. Сумње између поборника и противника Октобарске револуције засигурно је продужио век фашизму. Хобсбаум упозорава на неретке замке у које су упадали западни аналитичари. Наиме, за велики број њих, највећи део Азије, Африке и исламског света био је поприште фашизма, било као идеологије или агресорске политике. У Другом светском рату тако су антиципиране многе одлике Шпанског грађанског рата. У основи сукоба био је империјализам, чији су носиоци биле претежно тзв. *либералне демократије*. Нестанком фашизма нестао је и непријатељ против којег се требало ујединити, па су се капитализам и комунизам опет нашли на супротстављеним странама. Крај Другог светског рата ослободио је други талас револуција. Исцрпљене колонијалне силе настанком послератног поретка могле су само да констатују настанак нових независних држава, њихових бивших колонија на разним подручјима Азије и Африке. Са процесом деколонизације окончано је доба катастрофа и започео је нови историјски период.

Хобсбаум сматра да је Хладни рат био готово неизбежан. Он у књизи износи став да би у ситуацији у којој су СССР и САД били свесни свог неизвесног геополитичког положаја у већем делу света, конфронтација била извесна и без идеолошких супротстављања. Према његовом мишљењу, Стаљинов став после Другог светског рата био је дефанзиван, а не агресиван, јер је СССР изашао из рата потпуно разорен и у рушевинама. Такође, САД су биле заинтересоване да прошире или задрже своје зоне утицаја и да сузбију СССР у светским пословима. Оне су биле забринуте због могуће совјетске превласти, док се СССР није мирио ширењем њихове хегемоније. Следствено, Хобсбаум одговорност за настанак Хладног рата индиректно ставља на САД, иако директно наводи само да су САД одговорне за „апокалиптични тон Хладног рата“.

Период између 1947. и 1973. године Хобсбаум назива *Златно доба* које је припадало развијеним капиталистичким државама. Златно доба карактерише постојање државе благостања, запањујући раст свих индустријализованих економија, брзи раст стандарда живота, напредак науке и нових технологија, минорна цена барела саудијске нафте, увођење зелених револуција у државама Трећег света, значајани пораст у просечном животном веку као резултат широко распрострањене употребе антибиотика, и, необјашњиво, крај сељаштва као већинске светске популације након шест миленијума. Златно доба почело је утврђивањем приоритета од стране држава – обнова ратом уништене Европе и Азије. Светска привреда започиње

раст по високој екстензивној стопи (пропраћеној огромним еколошким загађењима), а што је продукт технолошке револуције, чији ефекти доводе до преобрјаја свакодневног живота не само богатог дела популације. Хобсбаум сматра да је до *Великог скока* дошло услед суштинског реконструисања и реформисања капитализма и потпуно спектакуларног напретка у глобализацији и интернационализацији економије. На поменути начин створена је мешовита привреда и уведена је међународна подела рада.

Најдраматичнија и најдалекосежнија друштвена промена друге половине 20. века, према Хобсбауму, представља „смрт сељаштва”. Као најзначајнији фактори који су утицали на смањење броја сељака аутор наводи индустријализацију, огромну машинерију којом су располагали фармери, потом импресивна достигнућа пољопривредне хемије, селективног узгоја и биотехнологије. У таквим условима земљорадњи више није било потребно толико радне снаге као раније. Тамо где је периодично то био случај, радна снага је ангажована на одређено време. Скоро подједнако драматичан био је успон занимања за које се захтевало основно и средње образовање. Готово све владе су тежиле општем основном образовању. Шездесете године постале су године студентских немира, где нова маса студената није имала утврђено место у друштву, нити образац својих односа са друштвом. Ипак, студенти, као мобилнији део становништва, нису могли сами да изведу револуцију. Њихова политичка делотворност почивала је на њиховој способности да делују као детонатори за веће, али теже запаљиве групе. За разлику од села и факултетске популације, индустријске радничке класе нису искусиле демографске земљотресе у периоду *Златног доба*. Такође, овај период карактерише и већа улога жена, њихов масовни улазак на тржиште рада и тенденција за стицањем образовања, као и добијања права гласа. На овакву промену статуса жена утицала је промена природе активности и нова улога жена у друштву. Промењен положај жена, сматра Хобсбаум, био је кључан за „културну револуцију”, пошто су у њеној основи биле промене у традиционалној породици и домаћинству, где су жене одувек биле централни елемент. Најбољи приступ разумевању културне револуције јесте преко структуре односа између полова и генерација. Како Хобсбаум наводи, „кризу породице створила је промена јавних стандарда по којима се управљало сексуално понашање, партнерство и стварање потомства”. Повећање броја домаћинстава у којима живе разведени, ванбрачна деца и деца са једним родитељем указивала је на кризу односа између полова, док је успон специфичне, необично моћне омладинске културе указивао на дубоку промену у односу између генерација. Хобсбаум закључује да се културна револуција најбоље може разумети као тријумф појединца над групом, или као кидање оних нити помоћу којих је прошлост уплела људска бића у друштвене структуре. Овакве структуре нису се састојале само од стварних односа, већ и од општих модела таквих односа и образаца међусобног понашања

Јасно је да *Златно доба* није било потпуно златно. Сукоб између капитализма и комунизма наставио се и постао је доминантан у готово свим аспектима живота. Ратови у Кини, Кореји и Вијетнаму, виђени су на Западу као део совјетског заплета да доминира светом, док је НАТО био виђен у Совјетском Савезу као део америчке завере са истим циљем. Међусобна ескалација развила се у хистерију, заједно са атомским бомбама и пројектиlima. Док је претња међусобним сигурним уништењем донела четрдесет и пет година светског мира, не рачунајући локалне ратове, мала вероватноћа нуклеарног рата увек је била присутна. Већ се уочавала будућа криза радничке класе, породице, затим подељеност у земљама Трећег света. Тиме су се створиле запаљиве снаге које ће ескалирати у наредном периоду. Демографска експлозија која се догодила у сиромашним државама изменила је баланс светске популације, проузроковала је међународну забринутост и крај *Златног доба*. Постколонијалне државе настале након Другог светског рата, заједно са већином држава Латинске Америке, декларисале су се као Трећи свет. Овај назив установљен је 1952. године, будући да су развијене капиталистичке земље биле Први свет, а комунистичке земље чиниле су Други свет. Управо су ове земље формирале Покрет несврстаних. Међутим, када су државе Трећег света и њихова идеологија биле на врхунцу, концепт је почео да се урушава. Примаран разлог удаљавања ових земаља био је неједнак економски развој, нарочито након успеха ОПЕК-а. Такође, део земаља Трећег света индустријализовао се и придружио Првом свету, што је продубило јаз међи њима. Развој светске економије и растућа глобализација не само да су урушили концепт Трећег света већ су његове становнике увели у модеран свет, а на социјалну револуцију многи од њих нису благонаклоно гледали.

Након *Златног доба* и 1973. године уследило је доба које Хобсбаум назива *Клизиште*. У клизишту сте на падини са стенама и земљом која се брзо креће и ризикујете да будете сахрањени живи – или мртви. Ситуација је изван контроле. Ово је прилично добар опис ситуације у којој се наша већина капиталистичких индустријских земаља. Оне не успевају да пронађу решење за високе стопе незапослености и урушавања радничке класе, драстично смањење животног стандарда, повећање неједнакости односно појава екстремно богатих и екстремно сиромашних. Ситуација није била боља ни у совјетској империји, напротив. Проналажење начина да се реши економско урушавање и криза за СССР је било питање опстанка, испит који нису положили. Исток и Запад су се разликовали по бројним критеријумима, од начина управљања, типа економије, али оно што је за њих било заједничко, поред кризе у коју су запали, јесте урушавање традиционалног система вредности – породице су биле све мање, разводи све чешћи, а популација урбанизована.

Овај период пратила је још једна значајна појава – слабљење националне државе и њихово уситњавање на мање државе по основу етничке

припадности. Сепаратистички национализам овог доба карактеришу три феномена: отпор постојеће државе против свог распада или умањења; егоизам група настао услед различито распоређеног богатства у оквиру земље, као и рефлексија „културне револуције“ која је омогућила успон различитих група, укључујући и етничке. Хобсбаум закључује да је успех ових „политичких идентитета“ и национализма мање ефикасан програм за решавање насталих проблема, а више емоционална реакција на те проблеме.

За већину земаља Трећег света, период *Клизишта* подударао се са распрострањеним колапсом националних развојних стратегија. Широм Латинске Америке, Африке, Блиског истока и Јужне Азије, Трећи свет је западао у међународни дуг, стварајући низ криза које су се чиниле способним да угрозе сам међународни финансијски систем почетком осамдесетих година 20. века. Под притиском дужничких обавеза, практично читав Трећи свет био је увучен у текући програм „структурног прилагођавања“. Зарад континуиране финансијске подршке ММФ-а, десетине влада одустало је од сувереног режима својих економских политика. Са економским развојем размножавања „пакета за структурално прилагођавање“, које је координисао ММФ, постало је најобухватнији покушај пропитивања дисциплине капиталистичког тржишта широм света. Искуство 20. века поткопало је поверење у државу, што је ојачало филозофију либералног индивидуализма. Распадом СССР-а повећао се ниво нереда у међународном систему који је за собом оставио обновљени, неорганизовани капитализам који у континуитету индукује проблеме за наредни миленијум.

Из претходно наведеног, Хобсбаумова студија представља веома комплексну и слојевиту анализу једне епохе, чињенично поткрепљену и у многим поглављима са свеобухватно и детаљно пруженим објашњењима која немају увек вредносно неутралан став. Студију одликује пријемчив језички стил, богатство података који су неопходни за дубинска историјска промишљања и оштроумне, целовите и јасно конципиране анализе. Хобсбаум паралелно прати судбине и идеолошка преплитања три различита дела света. Његова запажања о међународној економији своде се не само на анализу раста, већ и дистрибуцију друштвеног богатства. Слабљењем контроле над транснационалном економијом, те континуираном ерозијом традиционалних система вредности, жртве неуједначеног економског развоја постали су сами грађани који, према схватању аутора, губе поверење у државу, чиме се наставља њено урушавање. Хобсбаум предвиђа да нов међународни сукоб може да проистекне из поделе на богати Север и сиромашни Југ. Светска криза у 21. веку може бити узрокована популационим растом на Југу који ће довести до нових притисака на економију и заштиту животне средине. То би погоршало ситуацију унутар земаља Трећег света, а за последицу би имало не само ново сиромаштво већ и масовни егзодус радне снаге на Север, што би продубило растуће етничке тензије.

Хобсбаум није присталица слободног тржишта, нити је претерано одушевљен успостављањем униполарног света на челу са САД. Према његовом схватању, ниједна форма државе није претња индивидуалним слободама. Иако није љубитељ културне револуције, која је изменила структуру породице и схватања моралног и друштвено пожељног понашања, он није љубитељ ни либералног поретка. За њега се 20. век завршава са многобројним проблемима за које нико нема решење. Међутим, такав песимизам праћен је и одређеним критицизмом који доприноси уверљивости ове студије. Генерално узевши, књига „Доба екстрема – Историја кратког двадесетог века 1914–1991”, Ерика Хобсбаума, представља право освежење у нашој стручној литератури.

Милица ЂУРЧИЋ
Митко АРНАУДОВ